

TMMOB ÇEVRE MÜHENDİSLERİ ODASI
2 ULUSAL ÇEVRE MÜHENDİSLİĞİ KONGRESİ
İstanbul, 4-5 Aralık 1997

“SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA”NIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Metin Duran, Göksel N Demirer, Ethem Torunoğlu, Rifat Göksu

Özet

Bu çalışmada Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında yayınlanan Ortak Geleceğimiz adlı raporda çevre sorunlarının çözümüne yönelik önerdiği “sürdürülebilir kalkınma” paradigmasının, uygulama bazında gelişmiş Kuzey ülkeleri ve geri kalmış Güney ülkeleri için ne anlama geldiği ve 1990’lı yılların başından itibaren dünya gündemine giren ve ideolojiler üstü çağ olarak adlandırılan Küreselleşme (veya “Yeni Dünya Düzeni”) akımının getirdiği ekonomik koşulları altında “sürdürülebilir kalkınma”nın ne derece gerçekçi olduğu ya da başka bir deyişle ne kadar sürdürülebilir olduğu irdelenmektedir.

Giriş

Özellikle 20. Yüzyıl’ın ikinci yarısında başdöndürücü bir hızla ulaşan teknolojik ve endüstriyel gelişmelerin beraberinde getirdiği çevresel değerlerin tahribi ve yenilenebilir kaynakların hızla azalması 1960’lı yıllardan itibaren toplumsal bazda farkedilmeye başlandı. Bu konuda 1970 yıllarda yükselmeye başlayan toplumsal muhalefet, 1980’li yıllarda ulusal ve uluslararası boyutta geniş bir taban kazandı. 1972’de 113 ülkenin katılımı ile gerçekleştirilen Stockholm Konferansı insanlığın geleceğini tehdit edici boyutlara varan çevresel ve ekolojik sorunlara çözüm aramak amacıyla uluslararası düzeyde atılan ilk adımdı. 1983 yılında Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1970’li yılların sonundan itibaren sıkça telafuz edilen “sürdürülebilir kalkınma” kavramını resmi olarak ilk kez 1987 yayınlanan ve Brundtland Raporu olarak da bilinen Ortak Geleceğimiz adlı raporda uluslararası platformda tartışmaya açtı.

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’na hazırlanan raporda “sürdürülebilir kalkınma” en genel anlamıyla “karar vermede ekonomik ve ekolojik düşünceleri bütünleştirme ana teması ile bugünün gereksinimlerini ve beklentilerini geleceğin gereksinim ve beklentilerinden ödün vermeden karşılamanın yollarının aranması” olarak tanımlandı. İlk bakışta içerdiği bütün ‘iyi’ niyete karşın “sürdürülebilir kalkınma” kavramı, uygulamaya yönelik taşıdığı belirsizlikler ve muğlaklık nedeniyle, gelişmiş Kuzey ülkelerinde ve geri kalmış Güney ülkelerinde tamamiyle farklı sonuçlar doğurmaktadır. Bu farkların anlaşılması için Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (UPF) gibi uluslararası “koordinasyon” kuruluşlarının kalkınma tanımlarının açınlanması ve bu tür kuruluşların “sürdürülebilir kalkınma” kavramına yüklediği misyonların belirlenmesi gerekmektedir.

Kalkınma

Kalkınma, klasik kapitalist model tarafından belirlenen günümüz modern toplumlarında salt ekonomik bir çerçevede, kişi başına düşen gelirin artırılması olarak tanımlanmaktadır. Genel hatlarıyla klasik kapitalist model, bireylerin satın alma gücünün artırılmasının piyasada ekonomik aktivitenin artması anlamında bir motor işlevi göreceğini ve böylece gayri safi milli hasıladaki artışın bireylere yansıtacağını

öngörür Tanımdan anlaşılacağı üzere bu modelin tanımladığı kalkınma sonuçta sınırsız üretim ve sınırsız tüketime dayanmaktadır

Çevre sorunları açısından bakıldığında, bu modelin yeryüzünde varolan kaynakların sınırsız kullanımını gerektirdiği açıktır Diğer bir deyişle, böylesi bir modelin sürdürülebilirliği için üretimde kullanılan kaynakların sınırsız olması gerekir Ancak insanların temel gereksinimlerinin karşılanabilmesi için gerekli olan kaynakların sınırlı olduğu ve yenilenemeyen kaynakların aşırı kullanım sonucu giderek azaldığı bir gerçektir Ayrıca yine bu modelin öngördüğü sınırsız tüketim sonucu oluşan atıkların çevreye verdiği yıkıcı zararlarda ortadadır

Kapitalist kalkınma paradimasının yarattığı çevre sorunları iki ana noktada odaklanmaktadır; varolan sınırlı kaynakların paylaşımı ve aşırı tüketim sonucu oluşan atıklar Bu noktada Birleşmiş Milletler tarafından bu sorunların çözümüne yönelik önerilen "sürdürülebilir" kalkınma paradigmasının ne kadar gerçekçi olduğu ya da sorunu çözüp çözemeyeceğinin irdelenebilmesi için öncelikle 1990'lı yılların başından itibaren dünya gündemine damgasını vuran "Küreselleşme" ya da "Yeni Dünya Düzeni" ("YDD")'nin incelenmesi gerekmektedir

Küreselleşme ve Çevre

Küreselleşme ya da "YDD" genel hatlarıyla, soğuk savaş sonrası bilgi ve iletişim çağına girdiği savunulan dünyanın ulusal sınırların ortadan kalkmasıyla birlikte büyük bir köye dönüşmesi olarak tanımlanabilir Küreselleşme ekonomik, sosyal ve ekolojik açıdan bir çok uygulama ve sonuçları içeren bir eğılimdir ve "sürdürülebilir" kalkınma ile sıkı sıkıya ilişkilidir

"YDD" ile birlikte önlerindeki ulusal mevzuat engeli kaldırılan çok uluslu şirketler hızlı bir biçimde özellikle geri kalmış ülkelerde "yatırım"lara giriştiler¹ Temelde kar maksimizasyonu felfesi ile işleyen bu tür şirketlerin böylesine mobil hale gelmesi çevre sorunları açısından iki önemli sonuç doğurdu: üretim için gerekli kaynakların üçüncü dünya ülkelerinden Kuzey ülkelerine aktarımı ve tüketim sonucu oluşan atıkların ya doğrudan ya da kirli üretim teknolojilerinin kaydırılması yoluyla üçüncü dünya ülkelerine transferi

Küreselleşme politikalarının uygulayıcısı olan Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası finans kuruluşlarının yanlı yapısal uyum politikaları sonucu ülkeler arasındaki küresel boyutlu eşitsizlik (Gelişmiş Kuzey ülkeleri ve geri bırakılmış Güney ülkeleri arasındaki ekonomik ve sosyal uçurum) doruğa ulaşmıştır Güney ülkelerini gittikçe derinleşen bir dış borç batağına sürükleyen yapısal uyum planları Kuzey'den Güney'e kaynak akışını zorunlu hale getirmektedir 1982-1990 arasında, Güney ülkeleri Kuzey'e 1 345 milyar dolar "borç" ödedi Ancak aynı yıllarda Güney'in Kuzey'e olan "borç"ları, 900 milyar dolardan 1 470 milyar dolara yükseldi Bu politikalar sonucu üçüncü dünyada, özellikle de Güney Amerika ve Afrika'da yaşam koşulları oldukça ağırlaştı Bu koşullar altında Güney ülkeleri "çareyi" ellerindeki doğal kaynakları pazarlamakta aramaktadır Böylesi bir yaklaşımın çevre sorunları açısından faturası oldukça ağır olmaktadır; örneğin Afrika'da her yıl 4 milyon metreküp

¹ Çok uluslu şirketler 1983'den bugüne dünya ticaretinden 5, dünya üretiminden de 10 kat hızlı büyüdü Bu şirketlerin 1973'de 10-20 milyar dolar olan günlük döviz işlemleri 1983'de 60 milyara ve 1995'de 1,3 trilyon dolara ulaştı

ormanın kesilme nedeni, Afrika'nın Kuzey'e olan 120 milyar civarındaki "borç"larının tahsili amacıyla Kuzey ülkelerinin baskısı sonucu gerçekleşmektedir(1)

Çevre sorunları babında küreselleşmenin ikinci önemli uygulaması, aşırı ve lüks tüketim sonucu oluşan atıkların doğrudan ya da dolaylı yollarla geri kalmış ülkelere ihracıdır. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA) ve GATTA gibi ticaret anlaşmaları ile ulusal sınırları aşan sermaye, kar marjini yükseltmek amacıyla iş gücüne dayalı veya aşırı çevre kirliliğine yol açan üretim teknolojilerini kendileri için ucuz iş gücü cenneti konumundaki ve/veya yeterli çevre kanunlarının ve yaptırımlarının sözkonusu olmadığı üçüncü dünya ülkelerine kaydırmaktadır. Yükselen toplumsal muhalefet nedeniyle kendi ülkelerinde çevresel mevzuatı derinleştiren ve yaptırımları ağırlaştıran Kuzey'li gelişmiş ülkeler, bu yaklaşımın getirdiği ekonomik yükü ürettiği atıkları mevzuatın olmadığı ya da yok denecek kadar az olduğu, yaptırımların ise yetersiz kaldığı üçüncü dünya ülkelerine ihraç ederek çözüme yoluna gitmektedir. ABD ve Kanada'da 1976-1991 yılları arasında 1 ton zararlı atığın düzenli depolama yöntemi ile giderimi 10 dolardan (ABD doları) 250 dolara, yakılma yöntemi ile giderimi ise 50 dolardan 2600 dolara çıktı(2). Buna karşın denizasını taşınımı da dahil olmak üzere bu atıkların yoksul Güney ülkelerinde depolanması ton başına ortalama 5 ila 50 dolara mal oluyor(3,4,5). Bu bağlamda yakın geçmişte dönemin Federal Almanya'sından Isparta Göltaş Çimento Fabrikası'na katı yakıt adı altında ithal edilen talaşa emdirilmiş sanayi atıkları, yine o dönemin Federal Alman Eva firmasından Tavşanlı'ya ithal edilen halojenli sanayi atıkları ve İzmir'de bir kurşun fabrikası tarafından ithal edilen hurda akü ve piller, ülkemiz özelinde bütün geri kalmış ülkelerin konumunu acı bir biçimde göz önüne sermektedir(6). Dünya Bankası'nın atıkların üçüncü dünya ülkelerine ihracı konusundaki politikaları banka başkanlarından Lawrence Summers'in sözlerinde açıkça görülmektedir. Summers, çevre kirliliğine yol açan sanayilerin Güney'e transfer edilmesi gerektiğini savunup, "Zehirli atıkların az gelişmiş ülkelere gönderilmesinin günahı yoktur" diyor. Summers 12 Aralık 1991'de Dünya Bankası uzmanlarına "aramızda kalsın" kaydıyla gönderdiği ve sonraki yıllarda The Economist dergisinde yayınlanan raporunda görüşlerini şöyle dile getiriyor: "Şimdiye kadar hep az nüfuslu Afrika ülkelerinin kirlilik açısından bakir olduğunu düşündüm. Aramızda kalsın ama, artık Dünya Bankası'nın kirli sanayilerin az gelişmiş ülkelere kurmasını teşvik etmesi gerekmiyor mu? Bu önerim, ekonomik kaygılara dayanıyor. Zehirli atıkların, çalışanlara az ücret ödenen ülkelere gönderilmesinin günahı yoktur. Bunu göze almalıyız. Estetik ve sağlık nedenleriyle daha temiz bir çevre isteme hakkı, gelikle doğru orantılıdır. Kirli sanayiler, insanların prostat kanserine yakalanıncaya kadar yaşadıkları bir ülke için tehlike arzeder. Ancak, bu beş yaş altındaki ölüm oranlarının binde yirmiye ulaştığı bir ülkede fazla bir değişiklik yaratmaz. Şimdiye kadar ahlâki nedenler ve sosyal kaygılar yüzünden gündeme getirilemeyen bu gerçeklerin artık Dünya Bankası'nın her önerisinde göz önünde tutulması gerekir"

"Sürdürülebilir" Kalkınma

Yukarıda örnekleriyle açıklandığı üzere Kuzey'li gelişmiş ülkeler üçüncü dünya ülkelerinin kaynaklarını fütursuzca kullanmakta ve aynı zamanda tüketim sonucu oluşan atıklarını da yine bu geri kalmış ülkelere transfer ederek hem üretim anlamında hem de atıkların bertarafı anlamında maksimum bir sorumluyu sürdürmektedir. Bu arada geri kalmış üçüncü dünya ülkelerini kendi ekonomilerinin sürdürülebilirliğine bir tehdit olarak gören Kuzey ülkeleri, çevresel değerlerin tahribatını ve ekolojik dengenin bozulmasını Güney ülkelerindeki nüfus artışı ve "bilinçsiz" kaynak kullanımına

indirgemektedir Gerçekte BM tarafından ortaya atılan "sürdürülebilir" kalkınma paradigmasının altında yatan çevre sorunlarının ana nedenleri olarak görülen "bilinçsiz" kaynak kullanımı ve nüfus artışına çözüm aramaktır

Kuzey ülkeleri tarafından "sürdürülebilir" kalkınmaya yüklenen bir diğer misyon da çevre sorunlarına teknolojik bir bakış açısından hareketle salt çevre ile "uyumlu" teknolojilerin geliştirilmesi içinde çözümler aramaktır Gerçekte böylesi bir teknolojik bakış açısı çevre sorunlarını çözmekten öte çevre ile "uyumlu" teknolojilerin yaratacağı pazarı hedeflemektedir Son yıllarda Japon ekonomisinin giderek büyüyen bir bölümünü bu ülke firmaları tarafından pazarlanan "yeşil" teknoloji geliri oluşturmaktadır Alman firmaları bu konuda Japon rakiplerini oldukça yakında takip ederken, trilyonlarca dolar tutarındaki bu pazardan alınacak aslan payı Japanyo, Almanya ve ABD arasındaki rekabet gittikçe kızıştırmaktadır (7) Çevre ile "uyumlu" yeşil teknolojiler, Almanya'da dönemin Çevre Bakanlığı yetkilisi Edda Müller'in de dediği gibi, çevre ile ilgili olmaktan öte ekonomik bir strateji değişikliğinin sonucudur (7)

Sürdürülebilir Çevre

Kalkınmanın sadece ekonomik büyüme ile eş anlamlı olmadığı ve beslenme, barınma olanakları, sağlık ve eğitim hizmetleri, insan hakları gibi göstergelerin de kalkınma kavramının içinde düşünülmesi gerektiği gerçeği göz önüne alındığında, ekonomik terimlerle tanımlanan "sürdürülebilir kalkınma" paradigmasının çevre sorunlarının çözümünde yanlı ve yetersiz olduğu açıktır Ortak Geleceğimiz raporunda "yoksulluğun ve eşitsizliğin varolduğu bir dünya her zaman için ekolojik ve diğer krizlere eğilimli olacaktır" ifadesi yer almasına karşın, Kuzey'li "gelişmiş" ülkelerin "sürdürülebilir kalkınma"ya yükledikleri misyon çevreyle uyumlu yeni teknolojilerin geliştirilmesi, nüfus artışının kontrol edilmesi ve Güney ülkelerinde kaynak kullanımının azaltılması ekseninde sınırlıdır

Bu bağlamda sürdürülebilir bir çevre anlayışının oluşturulması için atılması gereken ilk adım, çevreyi ekonominin bir alt kümesi olarak kabul eden ve sınırsız üretim-sınırsız tüketim-kar maksimizasyonu üçgenindeki Kuzey merkezli kalkınma kavramının tümüyle rededilmesidir Sürdürülebilir kalkınma kavramı gerçekten geleceğin toplumunun en öncelikli gündemlerinden birisi olacaktır Ancak, bu kavramın günümüz insanlığının karşı karşıya olduğu çevre sorunlarını çözebilmesi için eşitlik, adalet, toplumsallık, demokrasi, insani gereksinim ve çevresel değer kavramlarının bütünüyle kapsamı gerekmektedir Özetlemek gerekirse,

- 1 Salt ekonomik çerçeveler içerisinde tanımlanan ve sürdürülebilirliği ancak ve ancak sınırsız tüketim, yani varolan kaynakların sınırsız kullanımı ile olası Kuzey merkezli kalkınma paradigması terk edilmediği ve eşitlik, adalet ve demokrasi kavramlarını içeren toplumsal bir kalkınma kavramı oluşturulmadığı,
- 2 Modern toplum yaşamında insanlığa dayatılan tüket ya da öl mantalitesi sorgulanmadığı ve insani gereksinimlerin toplumsal irade tarafından belirlendiği yeni bir sosyal yapılanma oluşturulmadığı,
- 3 "YDD"nin insanlığa dayattığı yeni sömür biçiminin kaçınılmaz bir sonucu olan Güney ve Kuzey arasında gittikçe derinleşen eşitsizlik ortadan kaldırılmadığı ve bu çerçevede Güney'den Kuzey'e kaynak aktarımı tamamen durdurulmadığı,

sürece gerçek anlamda küresel bir sürdürülebilir çevre politikası oluşturulamayacak, günümüzde yaşanan ekolojik ve çevresel sorunlar boyutları büyüyerek devam edecektir

Kaynaklar

- 1) Dünya Bankası 1993-94 Veri Tablosu, Le Monde, 20-21 Mart 1994
- 2) Long W I , *Marine Pollution International Journal*, Cilt 14, No:3, sayfa 198-204, 1990
- 3) Asante Duah D K , "The economic and environmental implications of the hazardous waste trade on west Africa", The Economic Development Institute, The World Bank, Washington DC, 1991
- 4) Moyers. W. "Global dumping ground-the international traffic in hazardous waste", Center for Investigative Reporting, Seven Locks Press, Washington DC, 1990
- 5) J Valette ve H Spalding (Ed), *The International Trade in Wastes: A Greenpeace Inventory. International Waste Trade Schemes and Related International Policies*. 5 baskı, Washington DC, 1990
- 6) Somersan, S *Olağan Ülkeden Olağanüstü Ülkeye: Türkiye'de Çevre ve Siyaset*, Metis Yayıncılık Ltd , 1993
- 7) Moore, C and Miller A., *Green Gold: Japan Germany, the United States and the Race for Environmental Technology*, Beacon Press, 1994

